

Egy életmű záróköve

Szilágyi István: *Az emlékezés göröngyein*

MMA Kiadó, Bp., 2024

„Bovaryné én vagyok.”

(G. Flaubert)

Az elmúlt évtizedek több neves írónk halálával nagy veszteséget okoztak a magyar irodalomnak, ugyanakkor megemelték a hozzátartozók és szerkesztők szemében a szellemi hagyaték feldolgozásának jelentőségét, egyben megnövelték e munka megbecsülését az olvasók előtt is. Gondoljunk csak Térey Jánosra, Borbély Szilárdra, Bárdos Lászlóra, Reményi József Tamásra és legutóbb Szilágyi Istvánra, akinek özvegye, Szilágyi Júlia az MMA emlékkonferenciájára a 2024. március 13-án elhunyt férj utolsó regényének kéziratát hozta el Kolozsvárról, és adta át Márkus Bélának szerkesztésre. Elmondása szerint „a poros szekrény tetejéről emelte le a nejlonzacskóba csomagolt papírköteget”. A hangyabetűkkel írt mű feldolgozása megtörtént, és azóta már meg is jelent, *Az emlékezés göröngyein* címmel.

Az 1938-ban született Szilágyi István tulajdonképpen a Szilágytság krónikása, holott csak gyermekkorra néhány meghatározó évet töltött Zilahon (az ő szóhasználatában Zilaj, Jajdon vagy Katlanváros); 1943-tól már félárván, mivel édesapja a háborúban a Donnál életét vesztette. A 14 éves kamasz aztán teherautón elhagyta a várost, elindult megélhetést keresni, nagyváradi és szatmári kitérőkkel leérettségizett, Kolozsváron jogot végzett, de végül nem praktizált, mert beszippantotta az irodalmi élet. Előbb az *Utunk* szerkesztőségében tevékenykedett húsz évig, majd 1989-től az utódlap: a *Helikon* főszerkesztője lett újabb húsz évre. Első művei, egészen az 1975-ös *Kő hull apadó kútba* című emblemikus regényig a bukaresti Kriterionnál jelentek meg, majd ez a hírnevet

hozó regény 1981-ben budapesti kiadást is megélt. Onnantól kezdve – bár voltak „néma” esztendőik – könyvei: a regények (*Agancsbozót, Hollóidő, Messze túl a láthatáron*), novellás kötetei (*Bolygó tüzek, A hóhér könnyei*), esszékötetek (*Katlanváros*) és publicisztikája (*Távolodó jégtáblákon*) már elsősorban az MMA Kiadónál jelentek meg, egy pedig a Magvetőnél. Munkásságát számos díjjal jutalmazták, köztük Kossuth-díjjal, az Erdély Magyar Irodalmáért Alapdíjjal, megkapta a Nemzet Művésze és a Prima-díj elismerést is.

Művészetének elsősorban nem az episztemológiai jelentősége a fontos, ezért illik rá Bartis Attila meglátása, hogy „a létkérdések feszegetése nélkül simán le lehet élni egy életet, de a történetmondás genetikailag lett kódolva az emberbe”. Szilágyi nagyregényei izgalmas történetmesélések, őt elsősorban a történelmi múlt, a társadalmi viszonyok ábrázolása és az emberi természetben rejlő titkok feltárása érdekelte. Törekvését nem a transzszilvanizmus vezérelte, egy 2022. áprilisi *Székelyföldben* megjelent Fekete Vincével való beszélgetésében erre a kérdésre ekként reflektált: „próbáljuk meg a nagyon válságos időköt önsajnálattal nélkül szemlélni” (84). *Az emlékezés göröngyein* című posztumusz regény főhősének, Kese Idának is ez az életszemlélete.

A korábbi nagyregények történelmi hitele mellett bizton állíthatjuk, hogy valószínűleg ez a hosszú éveken át íródott regény (az író közvetlenül a *Kő hull apadó kútba* című mű után látott neki, 1975-ben, és befejezetlenül hagyta itt 2024-ben) nagyon fontos alkotása, sok szempontból fikció-

sított önéletírásának tekinthetjük, ugyan- is a könyv számos – a főszereplő életével való – párhuzamot tartalmaz. Bár Kесе Ida gyerekkorától idézi fel életének ese- ményeit, visszatekintve (az ő szavaival) a „letűnt évtizedek kacatjaira”, de a szerző annyi élettapasztalattal ruházza fel hőstét, hogy az gyakran szinte bölcséleti nyelven nyilatkozik meg. A cselekmény az 1900-as évek elejétől indul, és 1938-ban, az akkor 28 éves Ida esküvőjével szakad meg. A re- gény „őse”, egy fontos részlettel előbb az *Utunkban*, majd *A hóhér könnyei* című no- vellagyűjtemény 57–79. oldalain jelent meg: Ida Jajdonból elhozza a kis bőrröndöt az öreg Mózer trafikostól. Maga sem tudja, miért kapta ezt a feladatot kolozsvári szállásadó- nőjétől, és a bőrrönd tartalmáról sincs tudo- mása. Ugyanakkor ezáltal életveszélybe is keveri magát.

A Fekete Vincével való beszélgetésben az akkor 70 éves szerző magát „nyugal- mazott szarvasbogárpásztornak” nevezi, ami utalás a *Bolygó tüzek*ben megjelent nyitó karcolatra, a *Kíséretre*, melyben Szi- lágyi a diktatúrában létezésről így véle- kedik: „amire ilyenkor mindig számítani lehet, az embert a gyávasága rendsze- rint gyilkosai cinkosává teszi”. Mindezt 1985-ben írja, pár évvel a rendszerváltás előtt. És tiltakozik az ellen, hogy memo- ralizstikát írjon: családtörténetet vagy ön- életírást. Ennek ellenére a Katlanvárosban és a posztumusz regényben – még ha rej- tetten is – megteszi: esszében vagy Kесе Ida alakján keresztül kirajzolódik a sa- játos Szilágyi István-arckép a maga eszme- rendszerével, világlátásával. A *Katlanváros* kapcsán Visky András állította azt, hogy a szerző a „Szilágyság mítoszát építette tovább, Ady és Fadrusz nyomdokain”. A Partiumnak és ezen belül a Szilágyság- nak ugyanis sajátos a szellemi klímája, jobban kapcsolódik a tágabb kelet-európai érzésvilághoz. Ugyanakkor a kisebbségi létből fakadó egyfajta különállás (mely elsősorban a szerző személyiségéből fakad), körön kívüliség is jellemzi. Szekeres Dóra ezt pontosan fogalmazta meg: „Szi-

lágyi kimagasló és egyben elkülönülő alko- tója a magyar irodalomnak, akit azonban nem a regionális irodalmak distinkciója, hanem írásainak immanens korlátozásai határolnak el kortársaitól” (Litera, 2018. 10. 10).

Szilágyi-attribútum a természetközeli- ség, az anyagközelség érzékletes meg- jelenítése, a kézművesség olykor Ora- vecz Imre-s, részletező, precíz ábrázolása, különösképpen a fa, a vas és a bőr meg- munkálását illetően, valamint az anyagot megmunkáló műhelyeknek a leírása is kiemelendő (283). Az emberi viszonyok ábrázolása pedig olykor ösztönszerű; a testiség brutális természetességgel való bemutatása valamiféle ősi, pogány szabad- ság szétáramoltatását mutatja a szereplők kapcsolatvilágában. Melhardt Gergő a *Jám- bor vadak* című írás kapcsán ezt a követke- zőképpen summázza: „semmi sem műkö- dik, de minden valahogy megtörténik, nincsen se gondviselés, se előre megírt sors, mégsem csinálhatunk mást, mint amit csinálunk. Ez a tanulsága a Szilágyi- prózának.”

De Szilágyinál szebben talán még sen- ki sem írta le és értékelte Ady Endre köl- tészetének jelentőségét. „Igazi nagy költő érkezése kis népek irodalmába: megráz- kódtatás – forgószelek egy kultúra szérús- kertjében” (*Távolodó jégtáblák*, 179).

Zilah rendkívül fontos helyszín az élet- műben, az első nagy sikert hozó regény- től a posztumusz bezárólag. A kisváros lakóinak életét, viszonyukat, a nincstelen parasztság kiszolgáltatottságát, a megélhe- tésért folytatott elkeseredett küzdelmüket, a természeti ember dühét és megalázott- ságát ennyire érzékletesen, realisztikusan talán csak (a szerző által leginkább ked- velt) Móricz Zsigmond tudta hasonló inten- zitással ábrázolni. A végsőkig kísérletező írói szándékkal formálja meg alakjait, le- gyenek azok történelmi személyiségek (II. Rákóczi Ferenc) vagy egyszerű, hét- köznapi figurák. Nála – dramaturgiai esz- közként – az ember örök titokként lép elénk. Két legfontosabb nőalakja: Szendy

Ilka és Kese Ida szinte egymás ellentétei. Az anyagi biztonságot élvező jómódú polgárlány, Ilka, afféle camus-i közönnyel képes meggyilkolni napszámosát, a nős férfit, szeretőjét: Gönczi Dénest. A lélektani drámát végül a kisvárosi közösség igazságszolgáltatása zárja le, Ilka élete szörnyű halállal végződik. Ugyanígy mély titok birtokosa a *Messze túl a láthatáron* című regény (2024) Tompay Wajtha Mátya, Rákóczi titkára, aki a feleségét eltűntető lovas után nyomoz, végül tragikus elhatározásra jut.

Az *emlékezés göröngyein* narrátora, Kese Ida „telhetetlen vadmacskaként” kerül elénk már az első oldalakon, még a nevét se tudjuk, csak a 16. oldalon derül ki a keresztnéve, a vezetéknev pedig a 48.-on, de már jellemző rá Selyem Zsuzsa egy frappáns mondata: „lehet pókerarcod, de pókertested nem”. Ugyanis Idának csak egy igaz szerelme volt (Tulogdi Samu), annak ellenére, hogy bármikor képes volt a testi kapcsolatra, már bakfiskorában „bátya” inasaival ismerte meg a felnőttkor örömeit. Érzékisége mellett azonban töprengő, józanul gondolkodó teremtes, és életeseimenei több ponton szinte megegyeznek a szerző életrajzával.

Az *emlékezés göröngyein* érdekfeszítő olvasmány, eredeti terve szerint a múlt század nagyívű végigkalandozása lett volna, egészen a '60-as évekig, ám a cselekmény 1938-nál megszakad. S mivel a szerkezete nincs fejezetekre tagolva, így Ida elbeszélés-folyama az olvasó számára eléggé megterhelő. Az 591. oldalon egyetlen kis csillag választ szét egy eseményt a következőktől.

Tipográfiája is problémás, mivel a párbeszédnek zöme beleolvad a szófolyamba, csak ritkán van gondolatjellel vagy más módon jelölve.

A narráció nagyrészt E/1. személyű, csak néha csap át E/3.-ba, amikor a szerző jobban akarja érzékeltetni nézőpontját és a főhősről alkotott véleményét.

A címre utalás a 244. oldalon történik, ahol a főhős mondja: „vánszorgok előre-hátra az emlékezés göröngyein”.

A könyv időkezelése azonban egészen varázslatos, tulajdonképpen csak látszólag kronologikus, valójában egy sajátos, folytonos eseménybeli együttlítás jellemzi, mint a szinoptikus evangéliumok (Máté, Márk, Lukács) esetében. Ugyan végig Kese Ida életét követjük nyomon, de a szelektív emlékezet nyomán hol átfedésekkel, hol kiegészítésekkel olykor ellentétes emléképekkel találkozunk. Mégis ez a szünet nélkül tartó történetmesélés egy kerek egészet ad ki az időbeli ugrálások ellenére. Néha a képzelet akár 50 évet is előre-szalad, olyankor az idős asszony értelmetezi a megélt eseményeket, például a falurombolást, ami aláásta a rendszerváltás előtti diktatórikus rezsim amúgy is ingatag rendszerét; illetve megemlékezik a meghalt családtagokról, a már eltemetett férjéről is. Olykor pedig tautologikusan többször is elmeséli személyes élettörténetét. Nincs szükség a jól ismert prousti teasüteményre, hogy kiváltódjék az emlék. Szilágyi oly mozgalmas, felpörgetett cselekménysort és gondolatfutamokat képes teremteni, és nyelvi játékával (a tájnyelvvvel, prózapoeitikai eszközökkel: főképp az egyedi hasonlatokkal és az ízes humorral) színezn, hogy általuk megelevenednek a 20. századot megszenvedők mindennapjai Zilahtól Kolozsvárig.

A szerző és hősnőjének, Kese Idának életrajzi párhuzamai a következőkben látványosan azonosak: mindkettejük édesapja a 2. világháborúban meghalt, Ida hamarosan teljesen árva lesz, gyermekként nagybátyjához kerül. Szilágyi félárva-ként éli gyermekkorát szintén Zilahon. Onnan 13-14 évesen útra kelnek, hogy megélhetésüket biztosítsák. A Szilágyi-próza egyik központi kérdése, fontos motívuma a megélhetés, az élet fenntartása. Szilágyi egy teherautón megy Kolozsvárra, Ida a „bátya” szekerén tart ugyanoda, a vonzó jajdoni fiatalemberrel, Tulogdi Samuval. Kolozsvárott Ida gyári munkáslány lesz, cipőfelsőrész-készítő, Szilágyi egy szerelőműhelyben dolgozik egy ideig. (Azt mondani se kell, hogy Ida és Tulogdi szerelmi

viszonya a férfi haláláig tart mintegy kilenc éven át.) Újabb párhuzam a családi foglalkozási háttér: Szilágyi apjának tímárműhelye volt, Ida nagybátyja (Mátyás Máté) pedig csizmadia mester. Abban az időben a kézművesség jelentette a biztos alapot a megélhetéshez, vidéken még a mezőgazdasági munka, a szőlőtermesztés, a borászat.

A továbbiakban Ida és szeretői éjszakai együttléteik, beszélgetéseik során érjük tetten a szerzőt a maliciózus, önkritikus helyzetelemzésekben, mert bár Ida mondja ki a következőt: „mindeközben annyi a változás, hogy a zsaru, aki az utolsó időben a városi pártbizottság rendjére vigyázott, most a Nemzeti Bankot biztosítja”, de a meglátás a rendszerváltásban csalódott Szilágyié.

Kese Idát nem kényeztették el nagybátyjánál, mint unokanővérét, Alízt, de a tűzről pattant lánynak arra nem is volt szüksége. Önvallomása szerint „én mint ha már születni se születtem volna szűzen” (96). Alíz ebben szöges ellentéte, korán férjhez ment egy vasúti alkalmazotthoz, de talán szűzen halt meg. Szilágyi mesterei teremt figurákat: életképekben, önképrajzban, önbírálatban vagy lelki tépelődés során jeleníti meg őket. Alíz kényes természetéről a 88–92. oldalakon kapjuk a leghitelesebb jellemzést humoros történetek során. A lányt zavarták a legyek, a szomszéd páváinak rikácsolása, és Ida viaskodik a madarakkal, szájal a szomszédval, aki tájszólásban így dorgálja meg a lányt: „há nem férhet ázoktól a szegény pávoktól, te leány, mit vétett néked az a madár” (91). Majd Ida önmagát jellemzi ekképpen: „mi nem voltunk szépek. Bátyára inkább én hasonlítottam az erős járomcsontú lapos arcom, pisze orrom, húsos ajkam láttán lányának néztek, így legalább érezhettem, hogy hová tartozom” (94) – tette hozzá szívfacsaróan. Bevallja, hogy „elhancúroztam jó hírnevem” (96). És a szegénységük ezerarcúan jelenik meg a lapokon.

Idának, bármennyire is volt számos kapcsolata, egyetlen igaz szerelmének a nála

22 évvel idősebb Tulogdi Samut tartotta. Kolozsvárott a Gerle utcai kis ház volt az ő „közös Édenük”. Idának ott teremtett szállást Tulogdi, egy rejtélyes nőalaknál, Szálka Évánál. Ő maga ritkán jelent meg, titkos volt a munkája és személye is. Ida azt gondolta, hogy mozgalmár, emiatt ő is eljárt gyűlésekre, sztrájkokra, a könyvtárból forradalmi tematikájú könyveket hozott ki, de maga se tudta, hányadán állnak ők egymással. Egy biztos, hogy a legszebb szerelmi vallomást tőle hallhatjuk: „igazából hiába próbálok belegondolni abba, hogy mit jelent ő nekem, mert ilyesféle válasza úgysem lennének szavaim. Hanem amit a testemben érzek, a tarkómtól a gerincem mentén lefelé húzó forróság, ami egyszer csak átömlik a derekamon, hogy aztán megcsomósodjon, s szinte dobogjon az ölem fölött, mintha bennem vonat kattogna” (61). Ehhez foghatót soha senki iránt nem érzett; ráadásul a vőlegényével, Gyerő Albival való szexuális együttlétüket kigúnyolta, lesajnálta. Albi egyébként cipész volt, otthon maszkolt, a nyomornegyed szegényeinek ócska lábbelijeit javítgatta, iparengedély nélkül, feketén, mert nem akart adót fizetni. Miből is? Kérdezhetnénk. E prolinegyed egyik kis közös udvarú házában lakott, megörökölte nevelőanyja sivár szoba-konyháját. Oda várta aztán Idát.

A könyv utolsó harmada tartogat még néhány drámai történetet, mint például az Ida ellen Szálka Éva által kitervelt kirándulást a Tordai-hasadékhöz, ahol neki egy „balesetben” meg kellett volna halnia. Szerencsére nem következett be. Nem sokkal ezután Tulogdi lőtt sebbel érkezik hozzá, majd bele is hal a következményekbe. Idában számos kérdés merül fel, még azon is töpreng, hogy az ember vajon képes-e saját sorsát irányítani (195). Vagy csak úgy történnek a dolgok? Ez a szerző alapkérdése is, melyre megnyugtató választ tőle egy művében sem kapunk.

Ellenben részesei lehetünk két életet éjszakának, melyeket Ida két jaidoni származású, de a gyárban dolgozó villany-

szerelő, illetve művezető fiatalemberrel tölt el, s a szeretkezés mellett átbeszélgetik az órákat, hajnalig. Márai Sándor-os oknyomozó kibeszélés mindkét alkalom, amikor is alapos kérdés-felelet során megvilágosodnak, hogy ki is lehetett Tulogdi (nyugati autókkal és ékszerrel kereskedett álnéven), miért is kellett volna meghalnia Idának azon a kiránduláson. Veres Géza és Balajti Péter (utóbbi részt vett a rendszerellenes szocialista mozgalomban) kiváló alanyok Ida számára, a továbbiakban számíthat rájuk, hogy a kis lakást kifessék, az esküvőn tanúként lépjenek fel, és a jövőben szeretőként (beosztva) meglátogassák Idát, amikor nincs otthon a férje. A 40 és 120 oldalas éjszakai légyott során hosszan elmélkednek a mozgalmi élet lehetőségeiről, a jövőről. Ida meglátásai olyan markánsak, hogy Balajti meglepődik tájékozottságán. Az olvasó kevésbé, mert a rezonőr-szerepbe állított lány mögött magát az író érzékeljük. Nyilván a szerző gondolatai azok, hogy a mozgalmak kollektív politikai identitás-összetartozást jelentenek, amellyel ellenzik a gazdagok szegények elleni kizsákmányolását. De a rendszerváltás után köddé vált ez az elképzelés, képviselői beleolvadtak az új rendbe. Feladták a munkásosztály védelmét, megtört lelki identitásuk. Ezt később Ida is észreveszi és nehezményezi. Tény, hogy Kese Ida józan ésszel próbál lavírozni az 1938-as, háborús viszonyokban. A történekek közepette érett nővé válik, még azt is belátja, hogy elzüllött, „ponyva az élete”, amit bizony a jövőben „azzal a szarcsimbókkal” fog leélni a „vörös külvárosban” (495). Házasságkötése előtt, búcsúzóul megpróbál leszámolni Szálka Évával, de sikertelenül. Annyi azonban még kiderül számára, hogy egyedül az öreg Mózer tudja, hová temették el Tulogdit. Ida életvitele – nincs mit szépíteni – afféle promorál, amiből egy-egy nemesebb emberi cselekedet zökkenti ki, eszmélteti fel. Például amikor megszületik Boróka kislányuk, akkor megtapasztalja a gondviselést. A közös udvar egyik lakásában lakó

Penyigei családfő megtért, hívó életének köszönhetően a felesége vállalta a kislány gondozását, amíg Ida a gyárban dolgozott. Merthogy „nem ment el az esze”, hogy otthagyná a biztos állást, a gyári munkát. S még azon a Balajttal átheverésztett éjszakán a fiatalember próbálta megfogalmazni a tisztességes emberi élet értelmét, ekként: „milyen szegények vagyunk, milyen sivár az életünk. Ha tudatában lennénk annak, hogy mennyit is jelenthet az egyik ember a másik számára. Azt keresnénk az életben” (483). Mindez persze pillanatnyilag elsőhajtott felismerés csupán, mivel különösebben nem változtatnak életvitelükön.

A regény, bár hosszú éveken át íródott, mégis stilárisan és a történetmesélés szempontjából is egységes, Szilágyi kiválóan érzékelteti a külső körülmények hatására a szereplők belső reakcióit; az esküvő utáni családias lagzi hangulatát, a kavalkádot rövid, szaggatott mondatokkal, elharapott szavakkal festi meg (538–582). A lagzi leírása azért olyan hosszadalmas, mert a szerző fragmentáltan mesél róla, közben sokszor megtöri egyéb események beillesztésével. Ugyanakkor átélhetővé teszi azt a „jólét-hazugságot”, amit ez a lagzi mutat a felszínen: a kölcsönkért tárgyakkal, a közösen összehordott ételekkel, a használtan vett sárga damasztzalvétákkal, amiket Ida sokszorosan kifehéritett.

A vacsorán többször szóba kerül a román–magyar együttélési viszony, a román banktisztviselő lakó, Opris Nelu (aki mellel az egyik magyar asszony szeretője) révén. Megfogalmazódik a békés együttélés vágya, lehetősége. Ami a világháborút illeti, arra nézve Nelu véleménye az, hogy minden csak pénz és a nagyhatalmak kérdése. Napjainkban ugyanez a kaszinókapitalizmus rajzolódik ki.

Csupán néhány írói baki található a lagzi leírásában, így például a süteményes tálak többszöri behozatala, valamint az a történet, hogy Penyigeit már átkísérte lakásukba Balajti, de azután Penyigeiné mégis

többször ránéz férjére a vacsoraasztalnál. Nyilván a szerző a kiadás előtt ezt már nem tudta ellenőrizni.

Maga a regény különös, szimbolikus jelentésű képpel zárul, tulajdonképpen egy látomással: a lejtőn megállíthatatlanul lefelé rohanó szekérrel, melynek a bakján cserélődnek a kocsi hajtói, és a szekér a végső pusztulásba száguld. Akkor ez a 2. világháború kilátástalan, rémisztő, apokaliptikus vízióját jelenthette, illetve tágabb értelemben az emberiség tragikus történetének láttelejét. (Jelenünkben ez ismét aktualitást nyert.) Géza és Péter sza-

vai tesznek pontot a cselekmény végére, ekképp: „csak félős, hogy pereputtyostól szarrá megy az egész. Az se lesz, aki megtajkolja a szekeret”. „Annyi baj legyen, úgys új szekér kell, a bakra pedig fiatal, éber kocsis” (591). Ebben mintha az örök túlélés valamiféle reménye csillanna meg végül. Szilágy István saját életművére ezzel a könyvvel tette fel a „töviskoronát”; az igazán sikeres műnek talán továbbra is a *Kő hull apadó kútba* címűt nevezhetnénk. Ez a regény végül is befejezetlenül maradt, de vele az író pályája méltóképpen kerek egészé vált.

Mosonyi Kata

MOSONYI KATA (1949) irodalmár, költő. Hét digitális kötete olvasható a MEK-ben: *Szakadt színfalak között* (recenziók, kritikák, 2020), *Búzamező varjakkal* (versek, 2020), *Tükkörszilánkok* (versek, 2022), *A behódolásmentes irodalomtörténet* (recenziók, kritikák, 2022), *A vég kiűzőjében* (versek, 2023), *A Hertzekek bűvöletében* (versek, 2023), *Kaleidoszkóp* (versek, 2024), valamint idén, 2025-ben jelent meg NKA-pályázatra a Vár Ucca Műhely Könyvek, Veszprém, 82. köteteként *A valóság nyelvi inkarnációi* címmel eddigi recenzióinak és kritikáinak gyűjteménye.